

Habent sua fata libelli
(Osudy knih a knihoven v antice)
(The fates of books and libraries in antiquity)

Karla Vymětalová

Jakýkoliv vhled do světa knižní kultury antického Řecka a Říma je nutně limitován velmi omezeným množstvím informací o dílech a jejich autorech, která prošla sítím staletí následujících po rozpadu římské říše i zániku její západní části. Mnohdy jen zmínky konkrétních jmen a názvů prací u autorů dávají tušit, jak velká část literární tvorby antiky nám navždy zůstane utajena. Jako příklad lze uvést Aula Gellia, autora naukové prózy 2. stol. n. l., a jeho dílo *Noctes Atticae (Noci s Attikem)*, v němž v citátech uvádí spisovatele a díla, která jsou nám jinak neznámá; či Diogena Laertia žijícího v 3. stol. n. l., autora díla *Peri bión, dogmatón kal apofthegmatón tón en filosofía eudokimésanton (Životy, názory a výroky proslulých filosofů)*; z dalších Plinia Staršího a jeho *Historia naturalis*, Macrobia a jiné.

Hospodářský rozkvět řeckých městských států (*poleis*) v archaickém období, který se projevil mj. rozsáhlou kolonizací Středomoří, Egeidy i Černomoří, s sebou přinesl podstatné rozšíření vědomostí o okolním světě i nové kulturní kontakty. Ty vedly následně k převzetí hláskové abecedy od Foiničanů i k přijetí nového psacího materiálu – egyptského papyru, což umožnilo a urychlilo přechod od orální literatury k literatuře psané. Zmínku lze nalézt v 5. knize Hérodotových Dějin, kdy k převzetí písma píše: „Od Foiničanů, kteří přišli s Kadmem a z nichž pocházeli Gefyrští, se Řekové mnohému naučili, mimo jiné i písmu, které, jak systém, dříve neznali. Nejdříve psali Řekové tak, jako všichni Foiničané, s postupem času však spolu s jazykem změnili i tvar písmen. V té době sídlili v krajinách Foiničanů z Řeků nejprve Iónové, a ti se písmu od Foiničanů naučili. Používali ho s mnohými změnami a nazývali je po právu foinickým, protože je do Řecka přinesli Foiničané.“

Moc basileů a rodové aristokracie byla v 7. a 6. stol. př. n. l. nahrazována na přechodnou dobu několika generací nástupem tyranů, součástí jejichž politického programu byla mj. i prezentace vlastní osoby jako podporovatelů věd a umění a literatury. Na dvoře Peisistratovce Hipparcha žil kupř. básník Lasos z Hermione, který byl autorem prvního

řeckého teoretického spisu o hudbě; básník Anakreón, původem z maloasijského Teu po smrti tyrana Polykrata odešel ze Samu do Athén, nebo Simonidés z Keu, který byl považován za nejplodnějšího řeckého lyrika. Je dochováno i tvrzení, že za Peisistrata bylo v Athénách shromážděno na sedmdesát učených mužů s úkolem uspořádat a posoudit do té doby rozptýlené Homérovy spisy. (Cic. de orat. III 137: „Quis doctior eisdem temporibus illis aut cui eloquentia litteris instructor fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus.“)

Řecký písař autor Athénaios z Naukratidy, žijící na přelomu 2. a 3. st. n. l., ve svém díle *Deipnosophistai* (*Hostina sofistů*) zmiňuje mezi sběrateli knih, kteří se tím proslavili, právě athénské tyran Peisistrata nebo Polykrata ze Samu. A Aulus Gellius v *Noctes Atticae* v sedmé knize popisuje následné osudy Peisistratovy knihovny, které jsou však dnes mnohými badateli zpochybňovány jako legenda. „Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum praebendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus. Deinceps studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt; sed omnem illam postea librorum copiam Xerxes Athenarum potitus urbe ipsa praeter arcem incensa abstulit asportavitque in Persas. Eos porro libros universos multis post tempestatibus Seleucus rex, qui Nicanor appellatus est, referendos Athenas curavit.“ (Tyran Peisistratos prý zavedl v Athénách jako první půjčování knih svobodných umění veřejnosti. Později už samotní Athéňané velmi snaživě zvelebovali své knihovny, dokud Xerxés, který Athény dobyl a podpálil, nevynešl celou zásobu knih z města a neodvezl je do Persie. Mnohem později, po mnoha peripetiích, dal tyto knihy odvézt zpět do Athén král Seleukos Nikátor.)

Peisistratova „knihovna“¹ je v Attikově pojetí prezentována jako knihovna přístupná minimálně určité části veřejnosti, což v tomto období teprve velmi pozvolna se rozvíjejícího obchodu s knihami i „nástupu“ papyru jako psacího materiálu v řecky mluvícím prostoru se jeví jako dosti problematické. Pokud by platilo, že už v době před řecko-perskými válkami vznikaly menší soukromé knižní sbírky, naskytá se otázka, zda by i tyto knihy nebyly Xerxem odvezeny jako válečná kořist. V každém případě je tato historka dokladem toho, že knihy se v době války stávaly vítězem ceněnou kořistí. Příkladem takového postupu, i když z pozdější doby, je římský vojevůdce Aemilius Paulus, který si po vítězství nad makedonským

¹ Latinský gramatik Festus žijící v 2. st. n. l. charakterizoval termín „bibliotheca“ ve svém slovníku *De verborum significatu* těmito slovy: „Bibliothecae et apud Graecos et apud nos tam librorum magnus per se numerus, quam locus ipse, in quo libri collocati sunt, appellantur.“ BLANCK, Horst: *c. d.*, s. 133.

králem Perseem z jeho bohatství nevzal sám pro sebe nic. „Toliko svým synům, kteří měli lásku s vědám a umění, dovolil, aby si vzali královy knihy.“ (Plútarchos)

Páté století př. n. l., doba tzv. pentakoteie, časově ohraničená vítězstvím nad východním sousedem v řecko-perských válkách a bratrovražednou válkou peloponéskou, je stoletím, v němž působili nejvýznamnější autoři dramát, byla sepsána první dějepisná díla, filosofie obrátila svou pozornost od věcí kosmických k věcem lidským a řečníci mluvené slovo povýšili na prostředek ovlivňující rozhodujícím způsobem politický život v obci. Středobodem kulturního dění v Řecku se staly Athény.

Rostoucí nároky na knižní produkci, která byla podporována zájmem jedinců i organizátorů divadelních agónů, se projevíly několikerým způsobem. Především - knihy se staly obchodním artiklem, který byl běžně k dostání, jak dosvědčují narážky v Aristofanových komediích (kupř. *Žáby*), artiklem, který byl k dostání i mimo vlastní Řecko. Příkladem může být i Xenofontova zmínka z jeho spisu *Anabasis*, kde líčí, jak našel bedny s knihami v athénských lodích, jež byly vypleněny u Salmydésu v Thrákii, či vzpomínka filosofa Zénóna, zakladatele stoické filosofie, na jeho mládí, kdy mu coby malému chlapci přivázel jeho otec Mnáseás knihy sokratiků z Athén.² Diogenés Laertios k tomu říká: „Démétrios z Magnésie však vypravuje, že Zenónův otec Mnáseás přicházel často do Athén jako kupec a přinášel Zenónovi mnoho ze sokratických knih ještě jako chlapci; proto prý se obeznámil s filosofií již ve své otčině.“

Jména řeckých nakladatelů neznáme a způsob získání „nového“ exempláře knihy lze mnohdy jen těžko určit, poněvadž v případě jejího „rozmnožení“ byl základem opis, jedno již zda vyhotovený u nakladatele či ze soukromého zájmu rukou vlastní nebo najatého opisovače. Víme, že dramatik Eurípidés si držel vlastního opisovače, otroka Kefisofona. Známý athénský řečník Démostenés si dle Lukiána vlastnoručně osmkrát opsál Thúkydidovy *Dějiny*, což jen tak pro ilustraci v českém překladu představuje něco kolem šesti set stran. V každém případě každý takovýto opis byl v jistém smyslu originálem, což kladlo mimořádné nároky jak na pečlivost a erudovanost kopisty, tak i na případnou kontrolu jeho práce. Práce opisovače byla odpovědná a mohla se odehrávat dvojím způsobem. Buď měl před sebou svitek s textem, který opisoval, což znamenalo, že vznikl pouze jeden další opis; nebo v dílně bylo opisovačů několik, kterým text diktoval k tomu určený člověk (otrok). To, že opis díla byl dokončen,

ukazovalo číslo na konci textu, které označovalo počet řádků, které byly napsány. Číslo sloužilo jednak jako označení konce textu, jednak podle počtu řádků byl opisovač placen.

Že se chyby opisováním děl z nekvalitních předloh geometrickou řadou zvyšovaly, o tom podává svědectví Plútarchos ve svých *Moralích*, když píše, že „hry Aischyla, Euripída a Sofokla byly často uváděny, ale s takovou „svobodou“ pro herce, že státník Lykurgos, působící v letech 338-325 př. n. l. v Athénách jako zákonodárce, vydal edikt, dle něžž opisy tragédií těchto autorů byly uchovávány v archivu, a městský písař je měl předčítat hercům, aby měli srovnání, od kterého se nesměli odklonit.“ Tato poznámka jednak dokládá vážnost, jíž se dramata těchto tvůrců v Athénách těšila, jejich „popularitu“ u publika, ale i problémy spojené s uchováním „čistoty“ textové předlohy.

K této „kodifikaci“ dramát řeckého autorského trojlístku i významu, který jí byl připisován, se váže historka zaznamenaná významným řeckým lékařem Galénem. Dokumentuje sběratelskou vášeň vládců Egypta z dynastie Ptolemaiovců, kteří neváhali pro získání vzácných exemplářů literárních děl vynaložit velké finanční prostředky a dát všanc i svou pověst. „Že byl tak horlivě oddán sbírání knih onen Ptolemaios /Euergetés/, o tom neméně svědčí historka o tom, jak se zachoval k Athéňanům. Dal jim jako záruku 15 talentů (tj. 390 kg) stříbra, půjčil si Sofokleovy, Euripídovy a Aischylovy spisy prý pouze k opisu a poté že je neporušeně vrátí. Dal je opsat na ty nejkvalitnější papyry, originály převzaté od Athéňanů si nechal, opisy jim poslal a rozkázal, aby si je ponechali spolu s penězi.“

Řecký historik a zeměpisec Strabón, žijící na přelomu letopočtu, označuje v díle *Geographica* spolu s Athéňaiem za prvního skutečného sběratele knih filosofa Aristotela. Již před ním se sice o některých osobnostech řeckého veřejného života hovořilo v souvislosti s jejich soukromými sbírkami (dramatik Eurípídés, archon Eukleidés), ale ta Aristotelova, čítající několik set titulů, patřila do zajisté k největším a - s ohledem na široké zájmy jejího majitele - byla pravděpodobně i díky členění titulů do jednotlivých oddílů i metodicky nejpracovanější. I z tohoto důvodu Strabón označil Aristotela za toho, kdo „jako první, co víme, sebral knihy a naučil egyptské krále zakládat knihovnu“. Sbírkou, které byly sice osobním majetkem Aristotela, ale do zajisté sloužily i potřebám jeho žáků v Lykeiu, měly po filosofově smrti velmi pohnutý osud, který jen dokresluje onu dobu vášnivého sběratelství knih.

Po Aristotelově smrti převzal vedení peripatetické školy jeho žák Theofrastos, jehož závěť v plném znění zachoval Diónenés Laertios ve výše zmíněném díle. Theofrastos ve

své závěti nestanovil jmenovitě jediného vedoucího školy, nýbrž veškerý nemovitý majetek (zahradu, sloupořadí, jakož i všechny domy při zahradě) svěřil desetičlennému kolegiu, jehož členy byli Hipparchos, Néleus, Stratón, Kallinos, Démotimos, Démaratos, Kallisthenés, Melantés, Pankreón a Nikippos. Ti měli „užívat vše společně jako svatyně a žít vespolek jako jiní příbuzní a přátelé, jak se sluší a patří“.

Členovi společenství, Néleovi ze Sképsidy, byly Theofrastem odkázány všechny jeho knihy, což zahrnovalo i Theofrastovy a Aristotelovy rukopisy. Do čela školy byl nakonec zvolen Stratón a Néleus, zklamaný patrně ve svých ambicích, odešel zpátky do maloasijského rodného města. S sebou však vzal i jemu odkázanou knihovnu, jejíž nejcennější část tvořily právě spisy obou filosofů. Není dodnes dostatečně objasněno, proč knihovna byla Theofrastem vyňata z jeho celkového odkazu, ani zda Néleus s sebou odnesl úplně všechny knihy. Je ale spíše pravděpodobné, že si s sebou vzal jen ty nejdůležitější. Následující představení peripatetické školy (Stratón, Lykón) hovoří ve svých testamentech o knihách, které hodlali odkázat, a lze předpokládat, že některá díla - z důvodu praktičnosti a jejich využití při výuce - existovala ve vícero opisech.

Po Néleově smrti se Aristotelovy esoterické spisy dostaly do nepříliš povolaných rukou jeho dědiců, které Strabón označuje jako „nevědomé, nevzdělané“ lidi, „kteří je (knihy) uchovávali velmi nedbale zavřené, a když se dozvěděli, že králové z rodu Attalovců, pod něž obec spadala, se shánějí po knihách, aby je uložili do pergamské knihovny, ukryli knihy pod zem do nějaké jámy, kde utrpěly vlhkostí a byly prožrány od červů“. Tyto události jsou některými badateli pokládány za vyfabulované, i když obsahující pravdivé jádro, a to co se týče nevybíravého způsobu získávání tolik žádaných knih. Vzhledem k tomu totiž, že knihovna vznikla v dosti značném časovém odstupu od své starší „sokyně“ v Alexandrii, byly metody jejích mecenášů v honbě za knižními poklady snad ještě méně vybíravé než postupy Ptolemaiovců.

V dalším popisu osudů Aristotelovy knihovny se prameny rozcházejí. Athénaios tvrdí, že od samotného Nélea „všechny knihy koupil náš král Ptolemaios, zvaný Filadelfos a dal je převézt z Athén a z Rhodu do naší krásné Alexandrie“. Oproti tomu Strabón a Plútarchos jako dalšího majitele uvádí Apellikona z Teu, bibliofila z Athén, žijícího v 1. st. př. n. l., jenž nechal díla, koupená za velký finanční obnos, nově opsát, ale s četnými neodbornými zásahy (včetně doplňování chybějících míst), které spíše spisům uškodily, než prospěly.

Z jeho držení knihovnu, „v níž bylo nejvíce spisů Aristotelových a Theofrastových, které tehdy ještě nebyly velkému počtu lidí bezpečně známy,“ jako válečnou kořist si vybral pro sebe římský státník Sulla, když roku 86 př. n. l. dobyl Athény. Vítězný vojevůdce spisy odvezl do Říma a pověřil gramatika Tyrannióna jejich opravou. Ten „mnoho spisů opravil a opisy od něho získal Androník z Rhodu, jenž je vydal a opatřil je názvy, jež ta díla nesou dodnes“. Po Sullově smrti se majitelem knihovny, kterou velmi velkoryse dával k dispozici svým známým a přátelům, stal jeho syn Faustus, který však pro finanční problémy byl nucen část otcova majetku, včetně knihovny, rozprodat.

Zjevný, výše zmíněný rozpor mezi tvrzením Athénaia na straně jedné a Strabóna a Plútarcha na straně druhé je dnes badateli řešen kompromisem, kdy se mnozí přiklání k názoru, že do alexandrijské knihovny opravdu některá díla z původní Aristotelovy knihovny byla prodána, ale že se zřejmě nejednalo o ty nejvzácnější exempláře, tj. o Theofrastovy a Aristotelovy rukopisy, které si ponechal Néleus a následně i jeho dědicové. Ovšem pak je otázkou, zda alexandrijští vyjednávači by mohli být tak špatně informováni či zda by se spokojili se „zbožím z druhé ruky“. Avšak názor, že Aristotelovy esoterické práce byly vydány až Androníkem z Rhodu podporuje skutečnost, že v dílech dřívějších autorů, včetně Marka Tullia Cicerona, nejsou na ně žádné odkazy. Snad vyšly až po roce 43 př. n. l., kdy se Cicero stal obětí proskripce vypsaných členy druhého triumvirátu.

Obdobím rozkvětu knižní kultury je bezpochyby éra helénismu, symbolicky vymezená smrtí Alexandra Velikého v Babylónu a bitvou u Aktia. Lze ji z hlediska tématu tohoto příspěvku charakterizovat snahami o sumarizaci všech dostupných literárních i odborných děl, úsilím o jejich „očistu“ a kritické vydání včetně komentářů, i vznikem prací zabývajících se metodikou knihovnické činnosti. Odborná díla těchto knihovníků se nám bohužel nedochovala, např. Artemona z Pergamonu (2. st. př. n. l.), nebo Marka Terentia Varrona, který svou třídílnou práci *De bibliothecis* sepsal patrně v souvislosti s Caesarovým již nerealizovaným plánem na zřízení první veřejné knihovny v Římě.

Vojevůdci Alexandra Velikého, ujímající se jeho rozpadající se rozlehlé říše, velmi brzy začali vystupovat jako suverénní vládcí jimi uzurpovaných území. Vůči národům, jež ovládali, vystupovali však také jako reprezentanti řecké kultury i řeckého jazyka – koiné, která se stala dorozumívacím prostředkem vzdělanců i diplomatů a překračovala svým významem hranice Hellady. Financování a organizování staveb velkolepých památníků a chrámů, navazujících velmi často na místní kulturní tradice, i velkorysou podporu věd,

literatury a umění lze vnímat z jejich strany jako důležité prvky při propagaci vlastní osoby a při snaze o legalizaci moci nově nastupujících, jimi založených dynastií.

K nejslavnějším i nejvýznamnějším počínům tohoto druhu bezesporu patří aktivity prvních tří Ptolemaiovců – Ptolemaia I. Sótéra, Ptolemaia II. Filadelfa a Ptolemaia III. Euerгета. V nedávno založeném hlavním městě říše Alexandrii zbudovali Múseion, instituci zabývající se pod ochranou Múz výzkumem všech tehdy známých oblastí vědění, k němuž přináležela knihovna, která byla dána k dispozici výhradně učencům činným v Múseiu a jejíž správci i mecenáši si stanovili za cíl shromáždit veškerou dostupnou odbornou i krásnou literaturu psanou v řečtině, ale i jiných jazycích východního Středomoří.³

Za zakladatele Museia je pokládán Ptolemaios I. Sotér, jehož pomocníkem i inspirátorem byl řecký politik a filosof Démétrios Faléřský. Strabón v XVII. knize svých *Geographica* umísťuje obě instituce do výstavné městské čtvrti Brúcheion, kde snad měly být i součástí královského okrsku. Z částí, které k Múseiu patřily, jmenuje peripatos, exedry, které se otevíraly jednou stranou do sloupořadí, a oikos – prostor určený k shromažďování a stravování učenců.⁴ O tom, jak vypadala knihovna, nejsou dochovány žádné přesnější zprávy. Jisté představy o jejím možném vzhledu poskytly až archeologické výzkumy pergamské knihovny, jejíž dochované zbytky jsou považovány za jakýsi archetyp řecké knihovny.⁵ V otázce zakladatele knihovny existují jisté nejasnosti. Epifanios, křesťanský teolog žijící ve 4. století n. l., ve svém díle o mírách a váhách za strůjce knihovny jednoznačně určuje Ptolemaia II. jako toho, kdo „napsal dopisy všem panovníkům a říším světa a připojil prosby, aby se nezdřáhali poslat mu knihy básníků, logografů, rétorů, sofistů, lékařů, farmaceutů, historiků a dalších“.⁶ Jeho nástupce Ptolemaios III. je pak většinou spojován se založením druhé, menší knihovny při Serapidově chrámu, tzv. Serapeiu, která byla někdy nazývána „dcerou“ té starší a větší a byla určena pro potřeby veřejnosti.

Za otce, a nejen duchovního, té „velké“ je však považován i Ptolemaios I. Sótér. Toto tvrzení nachází oporu mj. v tzv. Aristeově dopise, který je sice dáván do souvislosti

³ Viz mj. POLLARD, Justin – REID, Howard: *Vzestup a pád Alexandrie*. Praha 2008; JOCHUM, Uwe: *The Alexandrian Library and its Aftermath*. *Library History* 15, 1999, s. 5-12; PARSONS, Edward Alexander: *The Alexandrian Library*. Amsterdam – London – New York 1952; CANFORA, Luciano: *Die verschwundene Bibliothek*. Berlin 1988; EL-ABBADI, Mustafa: *Life and fate of the ancient Library of Alexandria*. 2. ed. Paris 1990.

⁴ STRABO: *c. d.*, s. 1112-1113 (XVII 8).

⁵ Hlavní rozdíly mezi řeckou a římskou knihovnou stanovil ve svých pracích švédský knihovník Christian Callmer.

⁶ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 11-12 (27b Epiphanés, Peri metrón kai stathmón 166 B).

především s překladem Pentateuchu do řečtiny,⁷ ale jehož fiktivní autor hovoří o sběratelské aktivitě Démétria Falérského, která byla ale časově pravděpodobně omezena spíše na dobu vlády zakladatele dynastie.⁸ Za jeho nástupce Ptolemaia II. totiž Démétrios upadl v nemilost a musel z Alexandrie odejít. Těžko lze tedy předpokládat, že by mu byly nákupy pro knihovnu i nadále svěřeny. Tento argument lze však i obrátit v tom smyslu, že ohlas Démétriovy činnosti byl tak velký, že přesáhl dobu jeho působení za prvního Ptolemaiovice až k jeho nástupci. Dle některých současných badatelů by založení knihovny mohlo být připisováno Ptolemaiovi II. i proto, že Ptolemaiovcům měli ve zvyku připisovat skutky zemřelého krále jeho nástupci.

Dá se říci, že velmi zajímavé, ale jinak chronologicky zmatečné údaje k založení knihovny poskytuje Vitruvius v předmluvě k VII. knize svého díla o architektuře, kde píše: „Když attalovští králové zřídili k všeobecnému užítku znamenitou knihovnu v Pergamu, inspirováni velkým požitkem a užítkem, které poskytuje učenost, pospíšil si v bezmezné horlivosti a vědychtivé snaze i Ptolemaios a založil nemenším nákladem takovou knihovnu také v Alexandrii.“⁹ Dobu vzniku knihoven zde tedy zaměňuje, neboť alexandrijská vznikla ve skutečnosti v 1. pol. 3. st. př. n. l., ta pergamská teprve přibližně o sto let později.

Z výše uvedeného, ale i z citovaného výroku jasně vyplývá napjatý vztah, který oba navzájem si konkurující panovnické rody mezi sebou měly. Projevoval se nejen v oblasti politické, ale i v oblasti kulturní. Pergamští králové se velmi nevybíravě snažili dohnat časové zpoždění, které při vytváření knižního fondu měli. Ptolemaiovcům naopak, dle Plinia Staršího, omezili z konkurenčních důvodů vývoz papyru do Pergamonu, což následně vedlo k častějšímu používání a zdokonalení psaní na vydělanou zvířecí kůži, pro níž se pak ujal název pergamen.¹⁰

Jedním z následků honu za knižními poklady byly i množící se pokusy o podvodný prodej svitků i zvyšující se nedbalost ze strany opisovačů, na což poukazuje Galénos ve svém spise *Commentarii in Hippocratem de natura hominis*, kdy píše: „Dříve než vznikla království v Alexandrii a v Pergamu, jež usilovala o zisk starých knih, nebyly spisy opatřovány lživými tituly. Když pak začali brát odměnu za to, že jim (králům) přinášejí spisy nějakého starého autora, snášeli také mnohá díla lživě nadepsaná.“ nebo „Za kralování Ptolemaiovců a Attalovců, kteří s ostatními soupeřili v získávání knih, se začala projevovat nedbalost v opisování a zpracovávání knih ze strany těch, kteří chtěli brát stříbro za to, že přinesou

⁷ POLLARD, J. – REID, H.: *c. d.*, s. 64 (Eusebios: Příprava evangelia VIII 3).

⁸ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 11 (27a Aristeas, epist. 9 p. 3, 11).

⁹ VITRUVIUS, Marcus Pollio: *Deset knih o architektuře*. Přel. Alois Otoupalík. Praha 2009.

¹⁰Původně byla tato psací látka Řeky označována jako *dipthera*, Římany jako *membrana*.

králům spisy slavných mužů.“¹¹ Důkazem starobylosti spisů mohla být i zažloutlá barva papyru, takže jej podvodníci často pokládali na hromady obilí, kde zežloutnutím a ožráním od hlodavců získal patřičnou patinu, a tím i výhodnější finanční zhodnocení.

Ve velmi krátké době se knihovna stala centrem plánovitě shromažďujícím veškerou knižní produkci jak předchozí, tak i současnou, a počet zde deponovaných spisů vzrůstal geometrickou řadou. Již zmíněný Aristeás hovoří o 20 000 za Ptolemaia II. Filadelfa,¹² Epifanios u téhož vládce udává počet 53 800 knih,¹³ Aulus Gellius k době Caesarova pobytu v Alexandrii zmiňuje 700 000 knih.

Byzantský učenec Tzetzes, který žil ve 12. st., ale při své práci čerpal z helénistických pramenů, hovoří o 400 000 *bibloi symmigeis* a 90 000 *bibloi amigeis* v hlavní knihovně. Jeho údaje jsou považovány badateli za věrohodné. Italský badatel Luciano Canforra termín *biblos symmiges* vysvětluje jako papyrový svitek obsahující jednu „knihu“ jednoho díla, to znamená, že devět Hérodotových knih by tvořilo devět *bibloi symmigeis*. *Biblos amiges* chápe jako svitek, na němž je napsáno jedno celé dílo. Horst Blanck v knize *Das Buch in der Antike* přepočítává pro lepší představu oněch devět Hérodotových knih, tedy devět svitků, na dva svazky Teubnera, takže se mu pak počet knih v alexandrijské knihovně ze 490 000 svitků snižuje na 109 000 svazků.¹⁴ Při těchto odhadech je nezbytné si uvědomit, že mnohá díla se vyskytovala v duplikátech, i když v kontextu starověké editace knih se vždy jednalo o originální opisy. Tyto duplikáty byly pravděpodobně umístěny v dceřiné knihovně, v Serapeiu, která v době svého otevření disponovala 42 800 svitky.

Knižní heslo „Bibliothek“, zpracované Carlem Weberem pro *Reallexikon für Antike und Christentum*, podává vysvětlení obou termínů poněkud jinak – *bibloi symmigeis* – knihy „smíchané“, tj. svitek obsahuje vícero autorů, *bibloi amigeis* – svitek obsahuje pouze jedno dílo. Údaj o 700 000 svitcích, uváděný pro dobu Caesarova pobytu v Egyptě, je v každém případě přehnaný. Nic to však nemění na tom, že knihovna v Alexandrii počtem uchovávaných děl i tematickým rozsahem vysoce převyšovala všechny ostatní *bibliothecae*, které později v Středomoří vznikaly a měly ji jako svůj vzor.

Knihy byly získávány nákupy, opisováním, ale i nevybíravým loupením požadovaných exemplářů, jak dosvědčují již zmíněné informace o athénských dramaticích. Lékař Galénos nám zanechal zprávu o tom, že král „poručil všem plavícím se lodníkům, aby mu dováželi knihy. Ty pak dal přepsat na nový papyrus a tyto opisy dával těm panovníkům,

¹¹ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 6 (29 Galenos, *Commentarii in Hippocratem de natura hominis* II 127 a 128).

¹² SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 11 (27a Aristeas, *epist.* 9).

¹³ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 11-12 (27b Epiphan., *peri metrón kai stathmón* 166 B).

¹⁴ BLANCK, H.: *c. d.*, s. 140.

z jejichž zemí byly k němu knihy na lodích dovezeny. Tak jim byl dán titul ‚ty z lodí‘.¹⁵ Totéž spojení se používalo i pro označení knih, které byly zabaveny pasažérům lodí přijíždějících do alexandrijského přístavu. Pokud měli u sebe nějaké cenné dílo, bylo jim zabaveno a nahrazeno opisem. Knihy takto získané byly pod názvem ‚z lodí‘ shromažďovány v stejně nazvaném oddělení knihovny, když předtím byly řádně zkatologizovány.

Patrně mediálně nejznámější událostí vážící se k dějinám alexandrijské knihovny je její požár, který v mnohých filmech o Caesarovi a Kleopatře je interpretován jako totální zkáza knihovny. Došlo k němu v listopadu roku 48 př. n. l., když se Caesar při pronásledování Pompeia dostal až na egyptskou půdu a stal se účastníkem boje o trůn mezi Ptolemaiem XIII. a jeho o osm let starší sestrou a manželkou Kleopatrou VII. Caesarovy jednotky, které podporovaly Kleopatřin nárok na trůn, nebyly schopny odolat tlaku egyptských oddílů vedených Achillasem, jež obsadily většinu města a ohrožovaly i královskou čtvrt' a přístav. Caesar v obavách ze ztráty lodí ‚zapálil všechny ty lodě i ty, jež čekaly v loděnicích, neboť se svým hloučkem nemohl hájit tak rozlehlý prostor, a spěšně vylodil své vojáky u Faru.‘ O vlastních důsledcích požáru, tj. o zapálení alexandrijské knihovny, se však Caesar ve svých *Commentarii de bello civili* nezmiňuje.¹⁶ Podobné mlčení zachovává i Suetonius v Caesarově životopise. Naopak Seneca v díle *De animi tranquillitate* poznamenává, že: ‚V Alexandrii shořelo čtyřicet tisíc knih‘ bez toho, že by zmínil Caesarův podíl na události či ji nějak zařadil do přesnějšího časového rámce.¹⁷ Plútarchos v životopise diktátora je již konkrétnější, když hovoří o nebezpečí odříznutí od loďstva, které ‚byl nucen od sebe odvrátit ohněm; ten se šířil od loděnic dále a zničil i známou velkou knihovnu alexandrijskou‘.¹⁸ Aulus Gellius pak nechává shořet ‚téměř 700 000 (knih); všechny však ne záměrně, ale náhodou podpálilo pomocné vojsko při plenění Alexandrie‘. Podobné číslo uvádí i Ammianus Marcellinus, avšak všech 700 000 položek umísťuje do dvou knihoven v Serapeiu, které nechává shořet za Caesarova pobytu v Alexandrii.¹⁹

Zprávy autorů (jako Plútarcha, Suetonia a Strabóna) dokládají, že k celkovému zničení knihovny v inkriminovanou dobu zřejmě nedošlo. Veškeré dosažitelné poznatky

¹⁵ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 12 (28 Galenos, *Commentarii in Hippocratem libr. III Epidem.* 239).

¹⁶ CAESAR, Gaius Iulius: *O válce občanské*. In: CAESAR, Gaius Iulius: *Válečné paměti*. Přel. Marie Husová. Praha 1972, s. 439-440 (III 111).

¹⁷ SENECA, Lucius Annaeus: *De tranquillitate animi / Über die Ausgleichenheit der Seele*. Stuttgart 1986 (9, 5).

¹⁸ PLÚTARCHOS: *c. d.*, s. 403 (Caesar 49).

¹⁹ AMMIANUS, Marcellinus: *Dějiny římské říše za soumraku antiky*. Přel. Josef Česka. Praha 2002, s. 361 (XXII, 15). ‚Mezi nimi vyniká Sarápeion, jež je – jakkoli to slova jen málo vystihují – vyzdobeno skvostnými sloupovými síněmi, takřka dýchajícími sochařskými výtvy i množstvím ostatních děl tak, že mimo Capitolium, kterým se na věky proslavuje Řím, se na světě nezří nic okázalejšího. Byly v něm dvě nepředstavitelně cenné knihovny, a staré hodnověrné doklady shodně mluví o tom, že sedm set tisíc svitků uložených tam usilovnou pílí za panování Ptolemaiiů shořelo při plenění tohoto města za diktátora Caesara.‘

dotýkající se tohoto tématu shrnul naposledy ve své práci *La bibliotheca scomparsa* Luciano Canforra,²⁰ který dospěl k názoru, že v přístavu hořely jednak sklady s obilím, jednak sklady, v nichž bylo deponováno na 40 000 svitků papyrů určených pro vývoz.²¹ Desinterpretací údaje o požáru papyrových svitků ve skladech v přístavu vznikla fáma o požáru alexandrijské knihovny. Ta dle Canforry byla zničena až při rozsáhlém požáru, jemuž padla za oběť celá královská čtvrť, v době bojů mezi císařem Aurelianem (270-275 n. l.) a vládkyní v Palmýře Zenóbií. Během nich oblehl Aurelianus v roce 270 n. l. Alexandrii, jak dokládá Ammianus Marcellinus, aniž by však konkrétně zmínil osud knihovny.²² InSTITUTE Múseia přežila i v následujících staletích, kdy posledním, jménem zmíněným členem akademie byl matematik Theón z Athén, otec filosofky Hypatie. Po zániku velké knihovny převzala její roli ta v Serapeiu, která snad zanikla roku 391 n. l. při útoku křesťanských fanatiků pod vedením biskupa Theofila na Serapidův chrám.

Členy Múseia jmenoval v období helénismu vládnoucí člen dynastie Ptolemaiovců, později, když se Egypt stal římskou provincií, císař, a oba byli také těmi, kteří dosazovali do čela knihovny správce. Za prvních Ptolemaiovců se vždy jednalo o přední osobnosti vědy a kultury. Jejich seznam, pokrývající dobu do pol. 2. st. př. n. l., zahrnuje Zénodota z Efesu, který byl Ptolemaiem II. jmenován prvním představeným alexandrijské knihovny a současně i vychovatelem mladého následníka trůnu, Apóllonia z Rhodu, Eratosthena z Kyrény, Aristofana Byzantského, Apollónia Eidografa, Výčet význačných osobností stojících v čele instituce a dohlížejících na její chod zakončuje k roku 145 př. n. l. Aristarchos ze Samothraké. Následuje jakýsi Kydás z řad „nosičů oštěpů“, což naznačuje, že pocházel z královny osobní stráže, a několik jmen gramatiků vážících svou působnost k letům 120-80 př. n. l., kteří ale nejsou vyloženě označeni jako představení knihovny.²³ Správci jmenovaní do čela knihovny v období principátu zdaleka nepocházeli z okruhu literárně či vědecky činných lidí. Funkce, která se předtím jevila být jakýmsi doživotním vyvrcholením kariéry učenice, se nyní stala jen jedním ze stupínků úřednického cursus honorum.

Z hlediska organizace knihovny byla nezbytná katalogizace přírůstků, které mnohdy zahrnovaly duplikáty děl, potřebné pro jejich kritická vydání opatřená komentářem. Zénodotos z Efesu byl prvním, kdo třídil knihy podle jejich obsahu – na prózu, poesii, literární a vědecké texty, jednotlivé vědecké disciplíny. K jeho činnosti lze vztáhnout

²⁰ V německém vydání vyšlo v roce 1988 v Berlíně jako *Die verschwundene Bibliothek*.

²¹ CANFORRA, Luciano: *c. d.*, s. 76-78.

²² AMMIANUS Marcellinus: *c. d.*, s. 361-362 (XXII 15, 16).

²³ SCHMIDT, F.: *c. d.*, s. 14 (34. Oxyr. Pap. X 1241); ORRU, Cécilie: *Ein Raub in Flammen?* In: Hoepfner, Wolfram (Hrsg.): *Antike Bibliotheken*, s. 33.

Strabónovu poznámku, již výše uvedenou, že členění Aristotelovy knihovny mohlo posloužit jako následováníhodný vzor.²⁴ Jednotlivé papyrové svitky byly opatřeny štítkem se jménem autora, na němž však mnohdy chyběl název díla – jednak proto, že to nebyvalo zvykem a dílo začínalo prvními slovy textu, jednak mnohé svitky obsahovaly vícero děl, takže jejich označení by bylo složité. Svitek byl pak položen na určitou polici v abecedním pořadí autora. Toto řazení knih podle abecedního pořádku se však omezovalo pouze na první písmeno jeho jména a teprve ve 2. st. n. l. k němu byla přiřazována i písmena další.

Velmi podrobnou bibliografii tehdy známého řeckého písemnictví vytvořil za vlády Ptolemaia II. Filadelfa řecký básník a učenec Kallimachos, a to v díle o 120 knihách (rovnajících se pro představu svým rozsahem pětinasobnému obsahu Homérovy Ilias) nazvaném *Pinakés tón en pasé paideia dialampsantón kai hón synegrapsan* (Katalogy vynikajících představitelů celé literatury a jejich spisů).²⁵ Jednalo se o jakousi encyklopedii řeckých autorů a jejich děl, která se bohužel dochovala jen v poznámkách pozdějších následovníků, které nám však umožňují vytvořit si jakousi základní představu o tomto díle. Při katalogizaci uplatnil Kallimachos základní dělení na poezii a prózu, rozpracované ještě detailněji na jednotlivé skupiny (lyriku, epiku, drama, rétoriku apod.). V každé kategorii byli autoři řazení podle abecedního pořádku, následoval jejich krátký životopis a tituly jejich prací, pravděpodobně také v abecedním sledu. Tento oddíl ale patrně nezahrnoval jen název díla, ale i jeho počáteční slova a celkový počet řádků, kdy tento údaj měl dvojnásobný význam. Byla jím zaručena celistvost díla a podle počtu napsaných řádků byl placen i opisovač. Díky Kallimachovi tak vznikla základní pomůcka umožňující dobrou orientaci při vyhledávání žádaného autora a díla v rámci alexandrijské knihovny, i jakési vademecum tehdy existující řecké literatury.

Knihovna v Pergamonu,²⁶ mladší konkurentka té alexandrijské, byla vybudována asi o sto let později za vlády krále Euména II. Byla součástí královského komplexu nazývaného *basileia*, který se týčil na vrcholu kopce. Z důvodu nedostatku místa byla včleněna do posvátného okrsku bohyně Athény, na jejíž chrám i architektonicky navazovala. Zatímco o vzhledu knihovny v Alexandrii prakticky nic nevíme, archeologické vykopávky na pergamské akropoli odkryly mimo jiné i základy knihovny skládající se ze čtyř vedle sebe umístěných místností, z nichž ta nejvýhodnější byla slavnostním sálem určeným snad k schůzkám učenců i k uchování původních autorských textů, jež byly v antice velmi vysoko ceněny.

²⁴ STRABO: *c. d.*, s. 872 (XIII 1 54).

²⁵ SCHMIDT, F.: *c. d.*; CASSON, L.: *c. d.*, s. 60-62.

²⁶ HOEPFNER, Wolfram: *Die Bibliothek Eumenes II. in Pergamon*. In: Hoepfner, Wolfram (Hrsg.): *Antike Bibliotheken*, s. 41-52.

Zbylé tři místnosti byly jakýmsi skladišti knih, jejichž počet můžeme toliko odhadovat. K dispozici je totiž jen jediný číselný údaj, a to v Plútarchově životopise Marka Antonia, kdy píše, že triumvir obdaroval královnu Kleopatru 200 000 svitky pocházejícími z pergamské knihovny.²⁷ Z daného údaje tedy vyplývá, že rozsahem byla tato knihovna jednoznačně menší než její alexandrijská sokyně, není již však řečeno, zda se jednalo u tohoto daru o všechny svitky knihovny nebo o její podstatnou část. Je možné, že část fondů byla převezena do Říma, část mohla přejít do knihovny přináležející k Asklepiově svatyni a odtud se dostat do knihovny založené ve 4. století v Konstantinopoli, jako „druhém Římu“ říše. Konec druhé nejproslulejší knihovny doby helénismu je zahalen v temnotách.

Dědictví obou knihoven – pergamské i alexandrijské nezaniklo. Knihovny soukromníků, zejména v Římě, se v 1. st. př. n. l. staly součástí každodennosti dobře situovaného, v řeckém a latinském jazyce vzdělaného Římana. Mnohý z nich se na svých cestách po východním Středomoří, motivovaných politickými, ekonomickými motivy, ale i touhou po dovršení vzdělání, dostal do Athén, Pergamonu či Alexandrie. Jejich knihovny se staly inspirací, pravděpodobně i předobrazem těch, které začaly vznikat v hlavním městě římské říše. A veřejné knihovny, zřizované císaři,²⁸ se pak stávají součástí nejen kulturního života vyšších vrstev společnosti, ale i každodennosti obyčejného Římana.

²⁷ PLÚTARCHOS: *c. d.*, s. 657, (*Marcus Antonius* 58). „Daroval prý jí pergamské knihovny, v nichž bylo 200 000 jednotlivých spisů.“

²⁸ Soukromým donátorem první římské veřejné knihovny byl na samém sklonku republiky Assinius Pollio. Brzy poté se však aktivitu z titulu principa, ale i patrona převzal Augustus, který nechal vybudovat knihovnu u svého domu na Palatinu, v blízkosti Apollonova chrámu. Na rozdíl od těch řeckých byla dvojjazyčná, měla oddělení pro autory píšící řecky a autory píšící latinsky. Toto dělení pak bylo pro knihovny západní části římské říše charakteristické.